

کتابخانه

۴۱۳۵
۳۷۹
۴۳

معارف کلامی شیعه

کلیات امامت

جمعی از نویسندگان

ویراستاران علمی:

حمیدرضا شریعتمداری

مهدی فرمانیان کاشانی

دانشگاه ادیان و مذاهب
پژوهشکده ادیان و مذاهب

سازمان مطالعه و تدوین
کتاب علوم انسانی و اجتماعی (دست)

جمعی از نویسندگان.
معارف کلامی شیعه (کلیات امامت). - قم: دانشگاه ادیان و مذاهب؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۳.
ده، ۳۷۹ ص. - (دانشگاه ادیان و مذاهب؛ ۱۲۲) (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)؛ ۱۷۷۸. گروه فلسفه و کلام؛ ۶۶)

ISBN: 978-600-6730-17-2

بها: ۱۰۰۰۰۰ ریال
فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
نمایه.

۱. عقاید. ۲. کلام. ۳. امامت - امامت عامه. الف. دانشگاه ادیان و مذاهب. ب. سازمان مطالعه و تدوین

کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت). ج. عنوان.

۲۹۷/۴۵

BP۲۲۳/م۶

۱۳۹۳

۳۴۹۱۹۲۹

شماره کتابشناسی ملی

معارف کلامی شیعه؛ کلیات امامت

مؤلفان: سید حسن اسلامی، محمد جاولان، امیرجوان آراسته، محمدرضا رجایی، حمیدرضا شریعتمداری، مهدی فرمانیان کاشانی، محمدحسن محمدی مظفر، حمیدملک مکی، سیدعلی موسوی‌نژاد، محمدحسن نادم، محمد نصیری، علی‌امیرخانی، جعفر رضایی
ناظر: دکتر احمد احمدی

ویراستاران علمی: حجت الاسلام دکتر حمیدرضا شریعتمداری و حجت الاسلام دکتر مهدی فرمانیان کاشانی
ناشران: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

نوبت چاپ: اول، تابستان ۱۳۹۳

چاپ: نگارش

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۳۰۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: پردیسان، روبه‌روی مسجد امام صادق (ع)، دانشگاه ادیان و مذاهب، تلفن: ۱۳-۳۲۸۰۲۶۱-۰۲۵)، نامبر: ۳۲۸۰۳۱۷۱ (۰۲۵)

www.urd.ac.ir

Email: press@urd.ac.ir

تهران: خیابان انقلاب، خیابان ابوریحان، شماره ۱۰۷ و ۱۰۹، تلفن: ۶۶۴۰۸۱۲۰ (۰۲۱) و ۶۶۴۰۵۶۷۸ (۰۲۱)

www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی در رشته‌های علوم انسانی و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند تا امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای علمی و کلی منابع درسی، از دویاره‌کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و دانشگاه ادیان و مذاهب اسلامی سومین کار مشترک خود را با تألیف و انتشار معارف کلامی شیعه؛ کلیات امامت به جامعه علمی کشور عرضه می‌کند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته فلسفه و کلام اسلامی و طلاب علوم دینی تدوین شده است و برای پژوهشگران، اساتید و سایر علاقه‌مندان به مباحث امامت، شیعی قابل اعتماد و مفید است.

ضمن تشکر از مؤلفین، سروراستاز و ناظر محترم، از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود ما را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری نمایند.

سازمان سمت

دانشگاه ادیان و مذاهب

فهرست مطالب

۱.....	سخن سرویراستار علمی.....
۱۵.....	۱. معنا و مبنای تشیع محمد باودان.....
۱۵.....	معنای لغوی شیعه.....
۱۷.....	معنای اصطلاحی شیعه.....
۲۱.....	تحلیل تعاریف.....
۲۴.....	انواع تشیع.....
۴۵.....	مقومات تشیع.....
۵۳.....	۲. جایگاه اعتقادی امامت در تشیع حمیدرضا شریعتمداری.....
۵۴.....	فرضیه‌ها.....
۵۵.....	جایگاه علمی بحث امامت.....
۵۷.....	تغایر اسلام و ایمان.....
۵۹.....	تنوع کاربرد و مراتب معنایی اسلام و ایمان.....
۶۱.....	کفر.....
۷۱.....	تطبیق و استنتاج.....
۷۳.....	حکم مخالفان.....
۸۵.....	۳. امامت در قرآن محمدحسن محمدی مظفر.....
۸۶.....	امام در قرآن.....
۹۳.....	هویت امامت قرآنی بنا به آیه ابتلا.....
۹۳.....	اول: دیدگاه اهل سنت (امامت به معنای نبوت).....
۹۴.....	دوم: دیدگاه شیعه (امامت غیر از نبوت).....
۹۷.....	امامت در دیگر آیات قرآن.....
۹۹.....	ویژگی های امام و امامت قرآنی.....
۹۹.....	۱. نصب الاهی.....

۱۰۰.....	۲. عصمت امام.....
۱۰۱.....	۳. عهد الاهی.....
۱۰۳.....	۴. امامت در آینه احادیث شیعه مهدی فرمانیان کاشانی.....
۱۰۳.....	اضطرار به حجت.....
۱۰۹.....	خلقت قبل از دنیا.....
۱۱۲.....	جایگاه اهل بیت.....
۱۱۸.....	عصمت امام.....
۱۱۸.....	منابع علم امام.....
۱۲۱.....	عرضه اعمال به امام.....
۱۲۳.....	منزلت ائمه در قرآن.....
۱۲۵.....	۵. مبانی عقلی امامت در شیعه امیر جوان آراسته.....
۱۲۵.....	دیدگاه‌های مختلف.....
۱۲۷.....	ادله عقلی وجوب امامت از منظر امامیه.....
۱۲۷.....	۱. قاعده لطف.....
۱۳۲.....	۲. وجوب اصلح.....
۱۳۳.....	۳. حفظ و تبیین شریعت پیامبر.....
۱۳۴.....	۴. خیریت امامت.....
۱۳۵.....	۵. سنت الاهی.....
۱۳۶.....	۶. امامت از مؤلفه‌های اطاعت واجب.....
۱۳۷.....	۷. یقین به فراغ ذمه.....
۱۳۷.....	۸. دلیل وجوب نبوت.....
۱۳۸.....	۹. حفظ نظام جامعه و برقراری عدالت.....
۱۴۰.....	۱۰. امتناع وانهادن امت.....
۱۴۲.....	چند نکته.....
۱۴۵.....	۶. مرور کلی بر امامت در میراث کلامی شیعه سیدحسین اسلامی.....
۱۴۷.....	تعریف امامت.....
۱۴۹.....	امامت و اصول دین.....
۱۵۲.....	ضرورت امامت.....
۱۶۰.....	ویژگی‌های امام.....
۱۶۱.....	الف) عصمت.....
۱۶۹.....	ب) افضلیت.....
۱۷۲.....	ج) اعلمیت.....

۱۷۴.....	راه‌های تعیین امام.....
۱۸۳.....	مرور بحث و نتایج.....
۱۸۵.....	۷. امامت از نگاه زیدیه سیدعلی موسوی نژاد.....
۱۸۵.....	مقدمه.....
۱۸۶.....	نخستین فرقه‌های زیدیه.....
۱۸۹.....	شکل‌گیری نظریه.....
۱۹۱.....	نص بر امامت امام علی(ع).....
۱۹۳.....	تعریف امامت.....
۱۹۶.....	شروط و صلاحیت‌های امام.....
۲۰۰.....	راه اثبات امامت.....
۲۰۳.....	وظایف امام و مردم.....
۲۰۵.....	عزل و کناره‌گیری امام.....
۲۰۷.....	۸. امامت از دیدگاه اسماعیلیان.....
۲۰۸.....	ادوار تاریخ مقدس.....
۲۱۳.....	امامان نزاری.....
۲۱۴.....	انواع و مراتب امام.....
۲۱۵.....	جایگاه امام.....
۲۱۸.....	اسماعیلیان و نفی اختیار امت در انتخاب امام.....
۲۲۱.....	۹. امامت در نگاه اهل سنت حمید ملک‌مکان.....
۲۲۵.....	وجوب امامت.....
۲۲۶.....	طریق وجوب.....
۲۲۸.....	اصل یا فرع.....
۲۲۹.....	راه‌های گزینش امام.....
۲۳۳.....	نص بر امامت.....
۲۳۷.....	شروط و ویژگی‌ها.....
۲۴۵.....	۱۰. ولایت سیاسی امامان شیعه جعفر رضایی.....
۲۴۶.....	ضرورت و جایگاه امامت سیاسی.....
۲۴۷.....	خاستگاه مشروعیت حکومت.....
۲۵۲.....	نقد و بررسی ادله مشروعیت مردمی.....
۲۵۶.....	دلایل عقلی نصب الاهی امامان.....
۲۵۶.....	دلایل نقلی نصب امامان.....
۲۷۱.....	رابطه امامت سیاسی و مقبولیت مردمی.....

۲۷۳	۱۱. ولایت تکوینی محمدرضا رجبی
۲۷۵	اقسام ولایت تکوینی
۲۷۶	ولایت تکوینی غیر ذاتی
۲۷۸	حدود ولایت تکوینی
۲۸۱	مراتب ولایت تکوینی غیر ذاتی / افاضی
۲۸۲	ولایت باطنی از نگاه علامه طباطبائی
۲۸۵	۱۲. علم امام محمدحسن نادم
۲۸۵	ماهیت و انواع علم
۲۸۷	علم غیب در قرآن
۲۸۸	علم امام از دیدگاه روایات
۲۸۹	منابع علم امام
۲۹۱	بداء و علم امام
۲۹۴	مروری تاریخی
۲۹۷	علم امام از دیدگاه عقل گرایان
۲۹۹	علم امام از دیدگاه نص گرایان و مکتب متعصبه
۳۰۵	۱۳. عصمت امامان شیعه مهدی فرمانیار کاشانی
۳۰۵	تعریف عصمت
۳۰۸	فرق عصمت با عدالت
۳۰۹	عصمت و اختیار
۳۱۱	استغفار ائمه
۳۱۳	مروری تاریخی
۳۱۷	نقش امام رضا(ع) در تثبیت اندیشه عصمت
۳۱۹	تلقی راویان اخبار در باب عصمت امام
۳۲۱	ابعاد عصمت
۳۲۷	ادله عصمت
۳۲۷	ادله عقلی
۳۲۹	ادله نقلی
۳۳۳	۱۴. نصّ علی امیرخانی
۳۳۵	مفهوم نصّ و اقسام آن
۳۳۷	دلایل ضرورت نصّ
۳۴۰	انتخاب امام
۳۴۳	کتابنامه
۳۷۳	نمایه

سخن سرویراستار علمی

یکم

امامت به تعبیر ابوالحسن اشعری، پایه‌گذار مکتب اشاعره نخستین مسئله‌ای بود که مسلمانان را پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) دچار اختلاف و تفرق کرد^۱ و در نظر محمد بن عبدالکریم شهرستانی بزرگ‌ترین مسئله اختلافی در میان امت اسلام بود که بیش از هر موضع دینی دیگری، شمشیرها را از نیام بیرون آورد.^۲ اختلاف در بر امان امامت، آنجا که به تخاصم و تنازع انجامیده است خطرات خوشایند و تأثیرات طبع‌پسندی را بر جای نهاده، اما به رغم این آثار نامطلوب، به خوبی می‌توان از رهگذر این کشمکش‌ها اهمیت آن و اهتمام شدید مسلمانان را بدان دریافت. این اهمیت و اهتمام حتماً هم در منابع و مبانی تفکر اسلامی ریشه دارد و هم ناشی از کارکردهای تعیین‌کننده امامت در زندگی جمعی و فردی مسلمانان است. برخورداری از مزایای مادی و معنوی زیست در سایه پیشوایان صالح، آنگاه که هرچند به‌طور نسبی و محدود پیش آمده، آن قدر دلنشین و جان‌فزا بوده و انحطاط و انزجار ناشی از حاکمیت ناصالحان یا نبود نظم و نظام دینی و سیاسی آن قدر مشکل‌آفرین و دردآور بوده که مسلمانان را از هر مذهب و مرامی همچنان معتقد و ملتزم به وجوب امامت نگاه داشته است. کشمکش‌ها و زد و خوردهایی که تاریخ اسلام شاهد پیش آمدن آنها در پیرامون امامت بوده هرگز نباید کسانی را بدین سمت سوق دهد که اساساً صورت مسئله را نامطلوب یا حل‌نشدنی تلقی، و این‌گونه القا کنند که باید عطایش را به لقایش بخشید! برعکس، باید این همه بحث‌انگیزی را حاکی از اهمیت راهبردی آن بدانند و همه این تلخکامی‌ها را برخاسته از نبود پیشوایان صالح و مبسوط‌الدید تفسیر کنند. کدامین متاع گران‌بهای را

۱. اشعری، مقالات الاسلامیین، تصحیح محیی‌الدین عبدالحمید، ج ۱، ص ۳۹.

۲. شهرستانی، الملل والنحل، ص ۳۰.

می‌شناسید که فتنه‌ای برنینگ‌یخته باشد و خون دل و رنج تن را نطلبیده باشد. اصل و کیان دین و نیز هر دستاورد گران‌بهای بشری، همچون آزادی، مردم‌سالاری و نشستن عقل و علم بر جای جهل و خرافه نیز، هم موضوع نزاع و جدال بوده و هم آنگاه که در جایی و گاهی تحقق و رونقی یافته‌اند دشمنی‌هایی را موجب شده و شقاق و نزاع‌هایی را به خود دیده‌اند. آیا این پیامدهای ناخوشایند نشانه نامطلوب بودن آن هدایای آسمانی و این دستاوردهای انسانی است؟ آیا بشر خسته از معادلات و منازعات، راه نجات را در دست شستن از این موهبت‌ها جسته و یافته است؟

دوم

در امر دین و دنیا هیچ گریز و گزیری از مرکزیتی نظم بخش، مرجعیتی هدایتگر و قابل اتکا و الگوهای راه‌یافته و قابل اعتماد نیست، همچنان که زمین و زمان هیچ‌گاه خالی از دین و ایمان نبوده و ادیان الهی و آسمانی همواره در پی و پیرامون دعوت انبیا و اوصیای ایشان شکل گرفته‌اند. ناشناخته‌ها و ناکاریدیهایی در هستی وجود دارند که هیچ کدام از حس، تجربه، عقل، شهود و اسطوره‌ها را راهی به آنها نیست. در شناختنی‌ها و دست‌یافتنی‌ها نیز بشر خالی از لغزش‌های بزرگ و کوچک نیست و گاه آدمی آن‌قدر غرق گناه می‌شود که دیگر به دریافت‌هایش بهایی نمی‌دهد و کم‌کم در بدیهیات عقل و حس خود نیز تردید می‌کند و به مرور دانسته‌هایش در زیر خروارها سفاقت و شهوت دفن می‌شود و در این حالت که آسمان به داد زمین می‌رسد و کسانی برانگیخته می‌شوند تا این دفینه‌های عقول را برآورند و بر مسند عزت و کرامت بنشانند. وحی و نقل معتبر، و پیامبر و امام، هم بر خرد نهیب می‌زنند که هوشیار باش و از خواب غفلت و سُکر شهوت به درآی و هم در مواد و مبادی استدلال و هم در نحوه و کیفیت استدلال به یاری او می‌شتابند و هم در یافته‌های مطمئن حس و عقل به تأیید و تصدیق آدمی همت می‌گمارند.

و باز این امامان و پیشوایان مؤید و برگزیده هستند که علاوه بر آنکه نقطه ثقل و رکن قابل اعتماد در دریافت معارف دینی و بایسته‌های علمی سعادت هستند الگوهای الهام‌بخش هستند که ارزش‌های دینی را به حقایق متحقق و متجسد تبدیل می‌کنند، آرمان‌های الهی را دست‌یافتنی و تحقق‌پذیر نشان می‌دهند و با سلوک و سیرت خود تقرب به باورها و سفارش‌های الهی را ممکن می‌سازند. ثقل اصغر هم حافظ و مبین ثقل اکبر و سنت پیامبر است، هم مایه تجسد و تحقق آن، تا مبادا کسانی بگویند که دین حامل ارزش‌هایی بود که زیبا می‌نمود، اما عملی نبود! امامان هم‌اگر به خاطر قهر و سطوت دشمنان و ناآگاهی و سهل‌انگاری مردمان

نتوانسته‌اند آرمان شهر اسلامی را ایجاد کنند، دست کم با صورت و سیرت خود الگوهایی زمینی با درون‌مایه‌ها و جهت‌گیری‌های آسمانی بوده‌اند که هم راه را بنموده‌اند هم خود، آن را پیموده‌اند و رهروان را در پی خود به منزلگاه سعادت رهنمون شده و گاه با وجود مقتضی، دستگیر آنان در این راه پریچ و خم بوده‌اند.

سوم

اتفاق مسلمانان بر وجوب امامت (بی‌توجه به نگرش‌های شاذی که در قبال هر بدیهی و قطعی دیگری نیز محتمل و موجود است و فارغ از اختلافاتی که در تفصیل وجود دارد، از جمله اینکه تعیین امام بر عهده خداست یا مردم و نیز اینکه خاستگاه این وجوب فقط نقل و شرع است یا هم نقل شرعی و هم برهان عقلی) بهترین گواه اصالت و اجتناب‌ناپذیر بودن امامت و کاربردها و کارکردهای تعیین‌کننده و غیر قابل انقضای آن است.

در خصوص امامت، علاوه بر موارد اتفاقی یا شبه‌اتفاقی دیگری را نیز می‌توان نشان داد که همه مسلمانان یا اغلب ایشان بر آن اتفاق دارند:

۱. اسلام دینی است سیاسی اجتماعی (الاسلام دین و دولة)، به این معنا که هم راهی است به سعادت ابدی در حیات دیگری و هم آیینی است برای زیست بهتر در زندگی دنیا؛ هم به مناسبات فرد با خودش و با خدای خودش نظر دارد، هم به برابط انسان‌ها با همدیگر؛ هم راهنمای نیکبختی انسان‌هاست، هم متصدی نظم و نظام سیاسی و اجتماعی آنها. سیاست و حکومت گرچه برترین هدف اسلام نیست، اما مورد اهتمام اسلام و راهی است برتر برای تحقق اهداف جمعی و فردی این دین. شاید مثلاً در خصوص مسیحیت یا اغلب ادیان شرقی نتوان به صراحت از چنین رویکرد و اجماعی سخن گفت، اما اسلام هم در ذات و نهادش، هم در تحقق و تحولاتش و هم در متون مقدس و آثار و آرای دانشوران‌ش عنایت خاصی به اجتماع و چگونگی اداره و تدبیر و کسان واجد صلاحیت رهبری آن دارد؛

۲. خاندان پیامبر اکرم یا تنها شایستگان تصدی این منصب هستند یا دارای اولویت برای عهده‌دار شدن این مسئولیت؛

۳. کسانی که شیعیان اثنا عشری آنها را به عنوان امامان خود و جانشینان پیامبر اکرم به رسمیت شناخته‌اند یا به نحو انحصاری یا دست کم، به عنوان عالمان آل محمد از مرجعیت علمی برخوردارند؛

۴. محبت اصحاب کساء و اهل بیت پیامبر(ع) فرمان الهی، اجر رسالت پیامبر و همزاد و هم‌نهاد مسلمانان است. جلالت شأن و کرامت نفس، مناعت طبع و علو مرتبت اخلاقی و معنوی خاندان پیامبر، یعنی آنانی که متبوع و مطاع شیعیان امامی هستند مورد اذعان همه مسلمانان و همه اهل سیر و تواریخ و اصحاب رجال و تراجم است.

چهارم

اما در نگاه و سخن عترت: امامت منزلت پیامبران و میراث جانشینان ایشان است، جانشینی خدا و پیامبر خدا، جایگاه امیرمؤمنان و منصب موروث حسنین(ع) است؛ امامت عنان و ریسمان ایمان، مایه نظم و انسجام اسلامیان، بسامانی دنیا و فرد و شکوه مؤمنان و شالوده بنیاد دین و شاخسار بلند و بالای بوستان اسلام است؛ تمام و کمال نماز، نكاح، روزه، حج و جهاد، و جمع و فزونی انفال و صدقات، و اقامه حدود و احکام، و صیانت از مژده و منالاق اسلام در گرو پیشوایی امام است؛ امام چونان خورشیدی است بر ماه و در بر جهان خلعت نور می‌پوشاند و سدره نشینی است بلندمرتبه که دستان و دیدگان بدو راه نمی‌زنند؛ این است امام: درخشان، چراغ نورافشان، ستار باجمه در تاریکی شامگاهان و سرگشتگی بیابان و اعماق دریاهای بیکران، آبی گوارا برای تشنگان، گرمایی برای جویندگان، ابری پراز باران، سایه‌ساری چون آسمان، برکه‌ای برجامانده از سیل روان و اغوش پوشیده از درختان؛ امام یعنی همدمی از دیرزمان، پدری مهربان، برادری عزیزتر از جان، مادری دلسوز برای نورسیدگان و پناهگاه بندگان در سختی‌های روزگاران؛ امام، یعنی امین خدا در میان آفریدگان، حجت او بر بندگان، جانشین او در زمین و زمان، فراخواننده به سوی خدای رحمان و صیانت‌کننده از حریم کربویان. امام کیست؟ پیراسته از گناهان، به دور از کاستی‌های آدمیان، برخوردار از دانش فراوان، آراسته به حلم برداران، نظم کاخ ایمان، شکوه مسلمانان، مایه خشم منافقان و نابودگر معاندان. امام دانایی است رهیده از بند جهل، و سرپرستی است بریده از سستی و کثری. اوست کان قداست و طهارت، و کانون زهد و عبادت، و کیان فضیلت و معرفت.^۱

۱. بخش‌هایی از حدیث مشهور و مفصل امام رضا(ع) خطاب به عبدالعزیز بن مسلم (کلینی، اصول کافی، چاپ دارالحدیث، ج ۱، کتاب الحججه، باب ۱۵، ح ۱، ص ۴۸۹ و رک: صدوق، عیون اخبار الرضا(ع)، ج ۱، ص ۲۱۶، ح ۱).

پنجم

طبیعی است که امامت با این مکانیت و جلالت، جایگاه درخوری در علم، تعلیم، پژوهش و نگارش دینی پیدا کرده باشد، به‌ویژه در میان دانشوران و دانش پژوهان شیعی که امامت هویت‌بخش کیان مذهبی آنهاست. با این همه همچنان زمینه و مجال بسیاری برای کارهای نو — در مضمون و محتوا یا در قالب و صورت — وجود دارد. یکی از خلا‌هایی که به‌ویژه برای دست‌اندرکاران و استادان مراکز دانشگاهی و حوزوی بسیار ملموس بوده، نبود منبعی جامع و عالمانه و در عین حال، آسان‌یاب در زمینه امامت پژوهی است، منبعی که بتواند نقشی بینابین را میان کتاب مرجع و کتاب کمک درسی ایفا نماید.

بر این اساس، میان سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت) و مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب (در حال حاضر، دانشگاه ادیان و مذاهب) توافقی جهت تدوین مجموعه کتاب‌هایی در برامون معارف کلامی شیعه صورت گرفت. در اولین گام، قرار شد موضوع امامت در اولویت قرار بگیرد و طبعاً در میان مباحث مختلف امامت آنچه می‌باید مقدم می‌شد کلیات امامت یا همان امامت عامه بود. محوری که اثر پیش رو عهده‌دار آن شده است. در این اثر که بنا به دلایل عدیده، دیرگام به نتیجه رسید به همه مباحثی که پیش از ورود به تفصیل و مصادیق امامت شیعی می‌باید در قلمرو امامت دانسته شود پرداخته شده است. از آنجا که مقارنه و تطبیق امکان شناخت و تشخیص را دوچندان می‌کند نقبی نیز به دیگر مذاهب اسلامی و شیعی زدیدم و امامت را از نگاه اهل سنت و دیگر مذهب‌های اصلی شیعه، یعنی زیدیه و اسماعیلیه مورد واکاوی قرار دادیم. با ضمیمه شدن این نگاه مقایسه‌ای می‌توانیم این اطمینان را به خوانندگان این مجموعه بدهیم که با مطالعه دقیق این مجموعه مقالات قطعاً به اطلاعات و ذهنیتی جامع از امامت در تفکر اسلامی نایل خواهند آمد. نیم‌نگاهی به کتابنامه این مجموعه که به خاطر پرهیز از تکرار و تداخل، یکجا در آخر کتاب — نه در پایان تک‌تک مقالات — آورده شده این حقیقت را اثبات خواهد کرد که برای فراهم آوردن این مجموعه تقریباً همه منابع دست اول، مهم و مرجع — در کنار بسیاری از منابع دست‌چندم و متأخر و معاصر — مورد مراجعه و استفاده قرار گرفته‌اند. خواننده این اثر در کنار امامت پژوهی راهی به مآخذشناسی امامت نیز خواهد یافت. البته در همین جا اشاره به این نکته بجاست که گردآوردن منابع تک‌تک مقالات در پایان کتاب — هرچند به دلیل کثرت منابع هر کدام از مقالات و مشترک بودن بسیاری از این منابع — اجتناب‌ناپذیر می‌نمود، اما به دلیل اختلاف در نسخه‌ها و چاپ‌های مورد

مراجعه در برخی مقالات، چه بسا خواننده متنبعی را که خواهان مراجعه مستقیم به منابع است به در دسر اندازد.

ششم

و اینک مروری بر محتوای مقالات این مجموعه:

«معنا و مبنای تشیع: از آنجا که این مجموعه مقالات در پی تبیین معارف کلامی شیعه است و مباحث امامت عامه که در این مجلد مورد بحث قرار گرفته، محور و مشخصه اصلی تشیع است، در نخستین مقاله، «معنا و مبنای تشیع» مورد بررسی قرار گرفته است. نویسنده این مقاله، دکتر محمد جاودان پس از بیان معنای دقیق تشیع، که علاوه بر پیروی، دربردارنده التزام، ولاء و اخلاص نیز است، معنای اصطلاحی تشیع و انواع آن را بررسیده و نتیجه گرفته که تشیع کاربست‌های فراوانی داشته (تشیع مثنوی، تشیع سیاسی، تشیع عراقی، تشیع غالی و...)، ولی جریان اصلی و اصیل تشیع، همان تشیع اعتقادی است که محور اصلی آن باور به تفضیل، اولویت و احقیّت امام علی(ع) در امامت و خلافت است. از نشانه‌های اصلی این نوع تشیع، باور به مرجعیت مطلق اهل بیت(ع)، عصمت امامان شیعه و علم غیب و طهارت اهل بیت است. نص و نص باوری نیز از علل وجودی تشیع است. نویسنده محترم به دیدگاه‌های مختلف درباره خاستگاه و زمان پیدایش تشیع نیز پرداخته و در پایان تأکید کرده که توجه به مقومات نظری تشیع باید ما را از تأکید بر مقومات عملی تشیع یا آنچه معروف به صفات شیعه است و در روایات مختلف به ویژه در خطبه متقین که بنا به نقل ابوالفتح کراجکی در حقیقت بیانگر خصال شیعه واقعی است، بازتاب یافته غافل سازد.

جایگاه اعتقادی امامت در شیعه: در این نوشتار ضمن تأکید بر محوریت امامت باوری در تشیع، روشن ساخته‌ایم که این باور اصیل مرز نهنده میان مسلمان و غیر مسلمان نیست و اصل اعتقادی بودن آن بدان معنا نیست که هر که به آن باورمند نیست از قلمرو اسلام — چه ظاهری و چه حتی واقعی — خارج است. البته بسیاری هستند که ولایت را شرط اسلام واقعی می‌دانند و اندکی هستند که حتی اسلام ظاهری را از مخالفان دریغ می‌نمایند. مهم‌ترین مستندات این دو گروه روایاتی هستند که از کفر منکران ولایت سخن می‌گویند. تبیین معنای درست این گروه از روایات مستلزم بررسی معناشناسانه انواع کاربردهای اسلام، کفر و ایمان و مراتب اسلام و ایمان و نیز مؤلفه‌های امامت در کنار مفاهیم اصل و فرع دین، اصول مذهب یا حقایق ایمان، و ضروری دین می‌باشد، کاری که در این نوشتار کوشیده‌ایم بدان تقرّب جویم.

امامت در قرآن: نویسنده این مقاله، دکتر محمدی مظفر، امامت عامه را در قرآن کریم در قالب آیاتی که به صراحت، واژه امام یا ائمه را به کار برده یا به نحوی امامت را می‌توان از آنها استنباط کرد، پی گرفته است. امام و ائمه دوازده بار در قرآن در معنای پیشوای انسانی اعم از حق و باطل، کتاب، لوح محفوظ و راه و جاده به کار رفته‌اند. از آیاتی که به پیشوای حق انسانی اشاره دارند، به‌ویژه آیه ابتلاء، می‌توان ویژگی‌های امام را چنین استنباط کرد: مورد ابتلا قرار گرفتن، صبر و استقامت ورزیدن، یقین داشتن، جعل و نصب الهی، دوری از ظلم، و عصمت از گناه. مقاله در ادامه، بحث مبسوطی را درباره هویت امامت قرآنی ارائه و دیدگاه‌های مختلف را در این زمینه بیان می‌کند. امامت همان نبوت است یا غیر از آن، و در فرض دوم، به معنای ولایت تکوینی است یا تحقق بخشیدن برنامه‌های الهی یا ریاست در امور دین و دنیا یا سرسلسله هدایت بودن یا مفترض الطامه بودن؟

امامت در آینه احادیث شیعه: حجت الاسلام دکتر فرمانیان نگاهی کلان و موضوعی به روایات نقل شده از ائمه اهل بیت (ع) نموده و بر خصوص اهمیت و منزلت امامت و امام این عناوین را اصطیاد کرده است: خلافت الهی، عهد خداوند، میراث پیامبران، درخت نبوت، کلید حکمت، سری از اسرار الهی، باب خداوند، امین او و مسند علم او. در روایات شیعی، نیاز ضروری به حجت، لزوم معرفت امام، وجوب تنصیف بر امام توسط پیامبر یا امام قبلی در کنار راه‌های شناخت امام و نشانه‌های امام تبیین شده است. برخی نگاه‌های روش و گاه خارق‌العاده به امام نیز در روایات ما بازتاب یافته است که مرز نهادن میان آنها و غلو، کاری است بس خطیر و دشواریاب؛ از این قبیل است: خلق ارواح ائمه قبل از آفرینش عالم. موضوعات دیگری نیز هستند که در منابع روایی ما مطرح شده‌اند و در این نوشتار نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند: عصمت امام، منابع علم امام و عرضه اعمال بر امام.

مبانی عقلی امامت در شیعه: عالمان شیعی همواره کوشیده‌اند باورهای دینی خود را — دست‌کم در خصوص حقایق نظری — بر مبانی عقلی استوار سازند. در این مقاله، حجت الاسلام دکتر امیر جوان‌آراسته کوشیده است تا دستاوردهای عالمان شیعی را در زمینه مبانی عقلی امامت که در موارد زیادی برگرفته از روایات شیعی است تدوین و با قلمی شیوا ارائه نماید: قاعده لطف، وجوب اصلح، لزوم حفظ و تبیین شریعت پیامبر اسلام، خیریت امام، اقتضای سنت الهی، توقف اطاعت خدا بر وجود امام و تبعیت از امام به عنوان تنها راه یقین به فراغ ذمه، توقف حفظ نظم اجتماعی و برقراری عدالت بر وجود امام، امتناع عقلی و انهادن امت به حال خویش.

نویسنده خود اذغان دارد که برخی از ادله پیش گفته به واقع از سنخ بنای عقلا هستند، نه دلیل عقلی و نیز میان آنها تلاقی‌هایی وجود دارد، ولی از برخی از آنها یا از مجموع آنها آنگاه که کنار هم قرار می‌گیرند می‌توان وجوب عقلی امامت (وجوب علی الله / عن الله) را استنباط کرد. البته نظریه وجوب عقلی امامت بر امت که تعیین امام را بر عهده انسان‌ها می‌داند نیز دلایل خود را دارد که چون نظریه امامیه نیست، در این نوشتار مورد بحث قرار نگرفته است.

مروری کلی بر امامت در کلام شیعه: اگر کسانی بخواهند تصویری اجمالی از امامت شیعی و آنچه عالمان شیعی در این باب نوشته‌اند به دست آورد، مطالعه این مقاله که به قلم حجت‌الاسلام دکتر سیدحسن اسلامی فراهم آمده می‌تواند برایشان راهنما و راهگشا باشد. در جمع‌بندی‌ای که نویسنده خودش در پایان مقاله ارائه کرده می‌خوانیم که در نظر متکلمان شیعی، امامت ریاست عام در امور دین و دنیای مسلمانان و در شمار اصول دین است. صلاحیت امام برای رهبری در گرو عصمت، افضلیت و اعلییت اوست و چون عصمت امری است نهانی، تنها راه شناخت امام معصوم، نص است. وجود امام لطف و مهم‌ترین کارکردهای او عبارت است از نگاهداری شریعت از تحریف، تفسیر و بیان احکام دین و هدایت زندگی ظاهری و حیات معنوی مردم نویسنده در پایان تأکید می‌کند که امام به‌رغم منزلت و کارکرد والایی که دارد، شأنی فراتر از انسانی ندارد و هرگونه غلوی در خصوص وی مردود است.

امامت از نگاه زیدیه: دکتر سیدعلی موسوی نژاد، گزیده‌ای از پژوهش مفصل خود را در باب امامت در زیدیه، در این مجموعه ارائه کرده و پس از نگاهی اجمالی به چگونگی شکل‌گیری زیدیه و فرق نخستین آن، یعنی جارودیه، صالحیه و سلیمانیه که عمدتاً جریان‌هایی سیاسی - کلامی بودند، به تکرار نظریه کلامی زیدیه و مؤلفه‌های آن پرداخته و دیدگاه زیدیان را در خصوص امامت علی و حسنین (ع) و جایگاه و ماهیت نصوص امامت آنها بیان کرده است. وی سپس تلقی زیدیان را از امامت، منزلت و کارکرد اصلی امام و نیز شروط و صلاحیت‌هایش مطرح کرده، توضیح می‌دهد که گرچه در برخی دوره‌ها یا در برخی تعبایر، زیدیان امامت را منصبی الهی و استمرار نبوت دانسته‌اند، ولی اغلب برای امامان پس از سه امام نخست منصوب، جایگاهی الهی قائل نیستند. در فهرست پرشمار شروط امام، اعم از شروط صلاحیت، شروط افضلیت و شروط مربوط به انتساب، آنچه اختصاصی زیدیان است شرط منصب یا حصر امامت در بطنین (اولاد امام حسن (ع) و امام حسین (ع)) است.

شرط افضلیت نیز در میان زیدیه بحث‌انگیز بوده، ولی نظر غالب بر شرطیت آن است. زیدیان راه اثبات امامت در خصوص سه امام نخست را نص و در خصوص دیگر امامان دعوت و قیام دانسته‌اند. وظایف امام و امت در قبال همدیگر و نیز راه‌ها و مجوزهای عزل یا کناره‌گیری امام نیز در این اثر مورد توجه قرار گرفته است.

امامت از دیدگاه اسماعیلیان: دکتر محمد نصیری در مقاله خود، امامت را آن‌گونه که اسماعیلیان می‌شناسند مورد بررسی قرار داده و محوریت امام در تکوین و در تبیین شریعت و اظهار باطن آن (یعنی تعلیم و تأویل) را در اسماعیلیه نشان داده است. باور به تاریخ مقدس یا ادوار هفت‌گانه نبوت و امامت که هفتمین دورش با محمد بن اسماعیل شروع می‌شود و نقش امام در قیامة‌القائم که در این دنیا برپا می‌شود از اختصاصات اسماعیلیه است که توجه نویسنده این مقاله را برانگیخته است. نویسنده از تحولات پیش آمده در نظریه امامت اسماعیلی و نیز انشعابات صورت گرفته در اسماعیلیان نیز سخن گفته و در ادامه، به تقسیمات و انواع امام در اسماعیلیه پرداخته است. اسماعیلیان بر عصمت امام نیز تأکید دارند و برخی برای اثبات آن به هفت دلیل تمسک جسته‌اند و نیز نظریه انتخاب امام را منکر شده، برای اثبات لزوم نصب امام از ناحیه خدا، پیامبر و امام پیشین، دلایلی را اقامه کرده‌اند که نویسنده به اجمال آنها را تقریر کرده است.

امامت در نگاه اهل سنت: حجت الاسلام دکتر حمید ملک‌سکا، امامت را از منظر اهل سنت بررسی کرده و پس از تبیین معانی و کاربردهای واژه‌هایی همچون امام، حلیه و اولوالأمر در قاموس اهل سنت، به باورمندی اهل حدیث، مزجئه، اشاعره، اکثر معتزله و برخی خوارج به وجوب امامت و نیز به باور عمومی اهل سنت به وجوب تعیین امام پرداخته است. اکثر اهل سنت طریق این وجوب را شرع می‌دانند، نه عقل و در نظر همه آنها امامت از فروع و مجال این بحث، فقه است. اما راه اصلی گزینش امام عبارت است از: بیعت و اختیار توسط اهل حل و عقد. همچنین جایگاه نص و نیز اجماع در امامت سنتی در این مقاله مورد توجه قرار گرفته است. سنن در باب برخی شروط امام مثل اسلام، مرد بودن، بلوغ، آزاد بودن، سلامت، کفایت، شجاعت، ورع، علم، عدالت (به‌رغم اختلاف در تفسیر آن) و عقل اتفاق نظر دارند. البته همه یا برخی از خوارج به ترتیب در خصوص مرد بودن و آزاد بودن، دیدگاه مخالفی را اتخاذ کرده‌اند. اما در خصوص نسب و افضلیت در میان اهل سنت هیچ اتفاقی وجود ندارد. اکثر ایشان قرشی بودن را لازم و امامت مفضول را جایز و مشروع می‌دانند. به‌رغم آنکه جائر و فاسق نمی‌تواند امام باشد، ولی اگر

کسی به قهر یا غلبه امام شد یا در آغاز عادل بود، سپس مرتکب ظلم و فسق شد، در خصوص مشروعیت و شروط خروج بر وی و عزل وی، میان اهل سنت همدستانی وجود ندارد. وظایف و مقاصد امامت نیز از مباحثی است که اهتمام عالمان اهل سنت و طبعاً نویسندگان این مقاله را برانگیخته است.

ولایت سیاسی امامان شیعه: امامت از شؤون مختلفی برخوردار است؛ یکی از این شؤون ولایت سیاسی است که آقای جعفر رضایی بدان پرداخته و کوشیده است تا به این پرسش پاسخ دهد که آیا اساساً مشروعیت دینی حکومت به انتخاب مردم است یا به تعیین و نصب الهی، پرسشی که البته ناظر به دوران حضور ائمه است، نه عصر غیبت (که سنخ دیگری از بحث را می‌طلبد). نویسنده قبل از ورود به این بحث، یعنی خاستگاه مشروعیت حکومت، از ضرورت و جایگاه امامت سیاسی سخن گفته، سپس به دلایل اقامه شده در منابع شیعی، بر الهی بودن حاکمیت پرداخته است که عبارت‌اند از: قاعده لطف و نیز اصل نفی حاکمیت غیر خدا که به نوبه خود بر اصول و مقدماتی استوار هستند. در ادامه، ادله مردمی بودن مشروعیت بیان و نقد شده‌اند و ادله عقلی نصب الهی آن جمله وجوب عصمت امام که فقط خدا بدان آگاه است و نیز ادله نقلی آن از جمله آیات مربوط به حاکمیت سیاسی پیامبر اکرم (ص) مطرح شده‌اند. روایات تفسیری آیه اولوالأمر، حدیث غدیر و روایات ناظر به تنزیض امور دین و دنیا به ائمه، مالکیت آنها بر زمین و محوریت آنها در امور دین و دنیا از جمله سواد قلم‌ای هستند که می‌توانند در الهی بودن منصب ائمه مورد استناد قرار گیرند. رابطه امامت سیاسی با قبولیت مردمی و اینکه اگر مردم امام منصوب الهی را نپذیرند آیا وی می‌تواند با اجبار بر آنها حکومت کند نیز به اجمال مورد توجه نویسنده قرار گرفته است.

ولایت تکوینی: در میان شؤون ولایت شاید هیچ کدام بحث‌انگیزتر از ولایت تکوینی نباشد. دیگر مسلمانان به ویژه اگر گرایش صوفیانه و عارفانه نداشته باشند، معمولاً باور به این نوع ولایت را از مصادیق آشکار غلو تلقی می‌کنند. در داخل شیعه هم کسانی دست کم با برخی برداشت‌ها یا مصادیق این نوع ولایت همراه نیستند. با این همه، روایات زیادی وجود دارد که اتفاقاً برخی رویکردهای فلسفی و عرفانی هم بدانها دامن می‌زنند که مؤید این نوع ولایت هستند. چند و چون ولایت تکوینی را دکتر محمدرضا رجیبی به بحث گذاشته و پس از بررسی‌های معناشناختی به اقسام ولایت تکوینی پرداخته و نوع ذاتی استقلالی آن را مخصوص خدا دانسته است، اما تکوینی غیر ذاتی یا افاضی در مورد غیر خداوند قابل طرح و بحث است و از نگاه عقل هیچ منعی

پیش روی این نوع ولایت نیست و چون استقلالی نیست محذور تفویض یا شرک نیز پیش نمی‌آید. برای اثبات ولایت تکوینی به آیات و روایات فراوانی نیز استناد شده است.

آنچه در این میان مایه چنددستگی میان خود عالمان شیعی شده، دامنه این نوع از ولایت است. برخی بر محدودیت این ولایت حتی در مورد پیامبر اکرم تأکید دارند، اما برخی برآنند که این ولایت به‌طور نامحدود در اختیار اولیای خاص خدا قرار گرفته است. البته این نوع ولایت دارای مراتب مختلفی است که برحسب مقام ولی، متفاوت و متغیر است: تصرف و اِعمال حاکمیت در هستی، وساطت در فیض و تصرف معنوی در انسان. این سخن سوم را که ولایت باطنی (ناظر به دستگیری و راهبری معنوی انسان‌ها) می‌نامند، علامه طباطبائی عمیق‌تر از گذشتگان مورد بحث قرار داده و ریشه‌های قرآنی آن را نشان داده است.

علم امام: این موضوع را چه‌بسا بتوان از مهم‌ترین موضوعات مورد اهتمام عالمان شیعی دانست، که در مقاله حجت‌الاسلام والمسلمین نادم مورد بحث قرار گرفته است. به نظر ایشان نگرش غالب متکلمان عقل‌گرای سنی به‌ویژه در قرون چهارم و پنجم این بوده که علم ائمه محدود به شریعت است و کسب آن نیز از طریق الهام یا آثار برجایمانده از پدرانشان کسب می‌شده است. اما اصحاب حدیث شیعه و فی‌الوفاء متأخر با تکیه بر روایات رسیده، علم امام را بسیار گسترده‌تر می‌دیدند و می‌بینند. یکی از بحث‌انگیزترین انواع علم همان علم غیب است که ناظر به مسائل پنهان از حواس یا امور مربوط به گذشتگان یا مسائل مربوط به عوالم بالا یا آینده می‌باشد. از قرآن کریم برمی‌آید که غیب را خداوند بر غیر خود هر که بخواهد آشکار می‌کند. آنچه در این مقاله مورد نظر است، اثبات این نوع علم برای امام معصوم است. دسته‌ای از روایات بر عموم علم امام دلالت دارند، گرچه بخشی دیگر از علوم سخن می‌گویند که فقط مخصوص خداست که می‌تواند تقییدکننده روایات دسته نخست باشد. اما منابع علم امام عبارت‌اند از: وراثت از پیامبر اکرم به نحو تعلیم عادی یا از راه افاضه پیامبر اکرم و علوم لدنی که ملائکه آنها را به شیوه‌ای غیر از وحی نبوی به آنها می‌فهمانند. نویسنده بایی را هم به بحث مهم بداء و نسبت آن با علوم انبیا و ائمه اختصاص داده است. مرور تاریخی بر دیدگاه‌های عالمان شیعی در خصوص علم امام از آغاز تاکنون از دیگر مباحثی است که بر غنای این مقاله افزوده است.

عصمت امامان شیعه: حجت‌الاسلام دکتر فرمانیان، پس از بررسی لغوی و اصطلاحی عصمت، نسبت آن با اختیار و جبر را بررسی و این نظر شیخ مفید و سیدمرتضی را نقل کرده است که عصمت قوه‌ای است علمی یا عینی که می‌توان بدان پایبند نبود، ولی خدا می‌داند که

برگزیدگانش بدان پایبند می‌مانند. عمادالدین طبری گفته که: «ستایش از معصوم نیز نه به خاطر عصمتش، که به خاطر طاعت همراه با مشقت او که فعل اوست، می‌باشد». در نظر عالمان شیعه استغفار پیامبر و امامان منافاتی با عصمت آنها ندارد. این مقاله مروری تاریخی نیز بر نحوه بروز و ظهور اندیشه عصمت در اخبار و آثار و آرای بزرگان دین دارد. تبیین صریح‌تر عصمت را به امام باقر(ع)، و پس از ایشان امام صادق(ع) و نظریه پردازی در این خصوص به‌ویژه با رویکرد عقلی را به هشام بن حکم برمی‌گردانند. اوج دفاع عقلی از عصمت را در مدرسه کلامی بغداد می‌توان دید. این مقاله به بررسی ابعاد عصمت و ادله عقلی و نقلی آن نیز پرداخته است.

نص: واپسین مقاله این مجموعه را آقای امیرخانی نوشته و در آن به ریشه‌های تاریخی و ابعاد و انواع نص (نص جلی، نص خفی، و نص فعلی یا اظهار معجزه) پرداخته و دلایل ضرورت نص را این‌گونه بیان کرده است: پوشیده بودن عصمت، مخفی بودن افضلیت، سیره نبوی، لطف بودن و لزوم نصب امام معصوم. متکلمان شیعه همچنین از راه‌های گوناگون به نقد نظریه انتخاب پرداخته‌اند: انتصاب و تقدم نبود امام در برخی مواقع است، مانند زمانی که مردم در تعیین امام دچار اختلاف می‌شوند. همچنین انتخاب با مفهوم خلافت ناسازگار است، زیرا امام منتخب، نماینده مردم خواهد بود نه جانشین پیامبر و نیز انتخاب یعنی امکان عزل امام و این مخالف رتبه و جایگاه امام است. از این گذشته انتخاب به هرج و مرج می‌انجامد و نیز در انتخاب همواره احتمال خطا وجود دارد و... این مقاله در نگاهی کلی به دسته‌بندی نصوص امامت علی(ع) نیز اشاره کرده است.

هفتم

در فراهم آمدن این مجموعه، علاوه بر نویسندگان محترم مقالات که همه آنها از اعضای هیئت علمی و دانشجویان دکتری دانشگاه ادیان و مذاهب هستند، گرامیان دیگری نیز اثرگذار و نقش آفرین بوده‌اند. بیش از همه باید سپاسگزار سازمان سمت و رئیس فرزانه آن حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمد احمدی باشیم که بردبارانه تا به ثمر نشستن این مجموعه از حمایت معنوی از این اثر دریغ نکردند و شخص ایشان با ارزیابی‌های عالمانه و موشکافانه مقالات، پشتیبان و هدایتگر نویسندگان آنها بودند. می‌سزد که از حجت الاسلام دکتر احمد دیانی مسئول محترم دفتر سمت در قم نیز که تا چندی پیش از اعضای هیئت علمی دانشگاه ادیان بودند و مجدانه پیگیر انجام این کار سترگ بودند قدردانی نماییم.

در اینجا از ریاست محترم دانشگاه ادیان و مذاهب حجت الاسلام والمسلمین نواب، معاونان و مدیران و همکاران پژوهش دانشگاه در مقاطع مختلف و نیز استاد گرامی جناب آقای قاسم جوادی و نیز حجت الاسلام والمسلمین حسن نادم که زمانی مدیریت این پروژه را عهده دار بودند و به طور ویژه از حجت الاسلام دکتر فرمانیان که در دوره ای مدیریت اجرایی و نظارت علمی این اثر بر عهده ایشان بوده، و همه کسانی که به نوعی در فراهم آمدن این کار نفس گیر تأثیرگذار بودند (از جمله واحد تایپ و تصحیح و صفحه آرایی کاما) سپاسگزاری می نمایم و با پذیرفتن مسئولیت تأخیر در انجام این کار و نیز کاستی هایی که قطعاً بدان راه یافته و هیچ کار انسانی ای از آن برکنار نیست، از خداوند متعال می خواهیم که ما را در ادامه این راه و کار توفیق دهد و همواره ما را در خط مستقیم قرآن و عترت نگاه دارد و از شفاعت و عنایت نبی مکرم اسلام و اوصیای مطهر آن حضرت به ویژه صاحب الامر والعصر برخوردار نماید؛ در پایان، ثواب این اثر را به ارواح طیبه شهدای اسلام از آغاز تاکنون و نیز به روح پاک امام خمینی که نگارش این مقدمه با سالگرد ارتحال ایشان همزمان گشته است تقدیر می نمایم.

و هو المستعان و منه التوفیق و علیہ التکلان

حمیدرضا شریعتمداری